QOZUKÜRPEÇ

Evel, evel ekende,
Evel zaman ekende,
Develer dellâl ekende,
Sen beşikte ekende,
Men eşikte ekende,
Qazlar torğay ekende,
Kökümiz baqır ekende,
Yerimiz taqır ekende,
Suvsığır ammamcı ekende,
Qaplı-quplu baqalar,
Qanatlandı uçmağa.
Deryadaki balıqlar,
Kira tuttı köçmege...
Qaynana bekmez qaynata,
Qızı qaşını oynata,
Oynatma, qız, qaşıñnı,
Keser babañ başıñnı.
Seniñ babañ tav başı,
Suv başınıñ atları
Arpa asap kişneşir,
Kürpe asap tişleşir.
Eñiş kelse: "tır" demez,
Qır kelse de "yür!" demez.
Altmış baqla arpañnı,
Yedim, demez şu atlar.
Üç quyunıñ suvunı,
İçtim, demez şu atlar...
Perdaqay-perdaqay ekende,
Perdaqay keldi cuvurıp,
Çalğı sabını suvurıp,
Ştanına baqsa, avı yoq,
Qavtaşında qavı yoq.
Mına sizge bir taqmaq,
Masalımnı diñlep baq:

Zaman, zaman ekende, uzaq bir memlekette, Edil baynen birde Cayıq bay olğan. Künlerden bir kün, Edil bay qulunlı biyesini, Cayıq bay ise, botasını coyalar. Soñ, bu baylarnıñ ekisi de coyuqlarını qıdırmağa keteler. Kete kete, olar ekisi bir oba üstünde, biri-birlerinen rastkelişeler ve bir meraqlı mesele aqqında söz açalar. Meraq etip açqan meseleleri de – qadınlarnıñ ağır ayaqlı oluvları aqqında eken. Bu baylar öz qadınlarınıñ bu allarını biri-birilerine bildireler.

Cayıq bay:

– Hucur şey, ekimizniñ coyuğımız da bir gecede oldı, menim botam coyuldı, senin biyeñ, – dey.

Bu baylarnıñ ekisi de, bu yerde etek yırtışalar. Birisiniñ qızı, birisiniñ oğlu olsa, qız alıp, qız berişecek olalar. Baylar bu lafnı bitirgence, olarnıñ yanına yelday yeldirip bir atlı kele de:

– Edil baynıñ apayı qız taptı, – dey.

Çoqqa barmay bir atlı daa yeldirip kele de, olarğa:

– Cayıq baynıñ apayı oğlan taptı, – dey.

Baylar meclis yapmaq fikrinen, evlerine qaytalar. Oğlannıñ adını Qozukürpeç, qıznıñ adını da Bayansluv adaylar. Balalar aybet-qıybet baqılıp öseler; şay etip bir çoq yıl keçe.

Balalar ösken, yetişken soñ, olarnı mektepke oqumağa bereler. Yavaş-yavaş balalarnıñ qalplerinde biri-birlerine muabbetlik terenleşe. Künlerden bir kün Cayıq bay öle. Edil bay da: “Men öksüzge qızımnı bermem”, – dep, sözünden qayta. Balalarnıñ biri-birlerine olğan sevgisi terenleşe eken.

Edil bay bunı duya. Ne yapacağını bilmey. Tüşüne-tüşüne, tap soñunda çare tapmağan soñ, yaşağan yerinden başqa bir yaqqa köçip kete. Qozukürpeçlerniñ qorantası öz yerlerinde oturıp qala. Qozukürpeç bir yuqlasa, yedi kün, yedi gece yuqlay eken.

Qozukürpeç künlerden bir kün, şöyle bir yuqudan tüş körip tura, asretimni köreyim dey, yolğa çıqa. Kete-kete bir vaqıtta bir yerge barıp yete. Bu yer – Edil baynıñ yeri eken. Baqsa ne körsün: onıñ barğan yerinde ne Edil bay, ne de onıñ qızı iç birisi qalmağan. Qozukürpeç bir daa artına qaytıp, Edil baynıñ qayda ekenini anasından soray. Anası da bunı oña aytalmay.

Qozukürpeç öz-ozüne:

– Bu iş böyle olmaz, – dey de, anasına kömeç pişirtip, allı yımşaq kömeçni qoynuna alıp tekrar yolğa çıqa.

Anası:

– Ey, balam, sen bu tasavurından vazgeç, olar kim bile, nasıl memleketke ketkendirler. Canım balam, bu qadar malıñ-mülküñ bar, bularnı terk etme, – dep yalvara. Anasınıñ bu yalvaruvı, iç bir fayda bermey. Bundan soñ, anası balasını qandırmaq içün, belki beyit tesir eter dep, şu beyitlerni ayta:

Bir boynuzı kök yırtar, balam,
Bir boynuzı yer yırtar, balam,
Aşadan kelir bir sürü tuvar,
Temir köknen ala da çubar –
Bularnı kimge taşlaysıñ, balam?

Oğlu anasınıñ bu beyitlerine: “Aramğa ketsin!” – dep cevap bere. Anası, “belki yılqısını aytsam, qaytar”, dep tüşüne ve:

Çölge çıqsa, kişneşir, balam,
Qırğa çıqsa, tişleşir, balam.
Aşadan kelir bir sürü yılqı,
Yılqılarnıñ yamandır qılığı.
Olarnı kimge taşlaysıñ, balam?

Qozukürpeç buña da emiyet bermey. Anası, “belki qoylarını aytsam, qalır”, dep tüşüne ve:

Tuyaqları şaltıraşıp, balam,
Qozlu qoyday mañraşıp, balam,
Aşadan kelir bir sürü qoyuñ,
Çıqıp da ketseñ, o olur oyuñ,
Bunı da kimge aytayım, balam?

Oğlan kene de: “Aramğa ketsin!” – dep cevap bere. Anası, oylana-oylana, “belki devesini aytsam, qalır” dep:

Tuyaqları calpıldaşıp, balam,
Örkeçleri salpıldaşıp, balam,
Sarquvdan kelir, bir sürü deve,
Olarnı taşlap, ketmese töre.

Oğlu bu keresinde de: “Aramğa ketsin” – dep cevap bere. Anası çoq tüşüngen soñ, belki emgen sütüni aytsam, ketmez ümütinen:

On emçegim iydirdim, balam,
Al-yeşil kölmek kiydirdim, balam.
Qayt degende, qaytsana, balam,
Hayırlı bir söz aytsana, balam, – dey de, közyaşlarını tökip ağlay.

Oğlu buña şöyle bir yırnen cevap qaytara:

On emçegiñ iydirdiñ, anay,
Al-yeşil kölmek kiydirdiñ, anay.
Üle taşın ur taşqa, anay,
Taş qaytsa da men qaytmam, anay, – dey de yolğa çıqa.

Qozukürpeç kete-kete, yolda ketken macarnıñ artından yete. Macar saibi artından adam yetkenini duymay. Macar qayda ketse, Qozukürpeç de anda kete. Yolda olarğa bir çoban rastkele. Qozukürpeç çobannıñ yanına tüşip qala. Macar öz yolunen ketmekni devam ete. Qozukürpeç çobanğa bara da:

– Sen maña bir qoy soy, – dey.

Çoban qoyunı acımay, soya. Qozukürpeç özüniñ yahşı urbalarını taşlay da, çobannıñ urbalarını alıp, üstüne kiye. Qoynıñ etini qarınğa toldura, telisinden özüne qalpaq tikip kiye. Şu yerde bir taz oğlannen dostlaşıp, yolğa çıqalar.

Qozukürpeçniñ mañlayında aynen yıldız alâmeti bar eken. Başına qoy terisinden tikilgen qalpağını basıp kiygen soñ mañlayındaki alâmet körünmey. Afta kete, ay kete, Qozukürpeç Edil baynı qıdırıp tapa. Onıñ bosağası tübüne bara da, bağdaş qurunıp otura. Bir vaqıttan soñ, Edil bay öz evinden çıqa. Bosağada oturğan adamnıñ, Qozukürpeç olğanını tanımay.

Edil bay:

– Hoş keldiñ, balam, bu yerlerde ne işlep yüresiñ? – dep soray.

Qozukürpeç:

– Men, sizge qozulı qoy baqmağa adam kerek dep eşittim, onıñ içün de keldim, – dep cevap bere.

Edil bay, Qozukürpeçni qozulı qoy baqtırmaq içün özüne çoban etip tuta. Qozukürpeçniñ maqsadı ise, qoy baqmaq degil de, Bayansluvnı körmek edi. Qozukürpeç altı ay qozulı qoy baqa, amma Bayansluvnı köralmay. Qozulı qoy baqıp köralmağan soñ, yılqıcılıqqa avuşa, cılqı baqa.

Qozukürpeç yılqı baqqanda, künlerden bir kün çölde öz başına tilekke otura ve:

Cayıq baştan yeller de esse,
Evler, köyler çölde de kezse,
Bayansluv seyranğa çıqıp yüzüni açsa,
Qotur tay da köyge qaçsa, – dep tilek tiley de, öz tilegini kese.

Künlerden bir kün öyle bir yel ese, terekler tübü-tamırından savunsa, toz-duman ola, köz açtırmay. Bayansluv bu vaqıt bağçağa seyirge çıqa, şu arada Qozukürpeçniñ qotur tayı da qaçıp bağçağa kele. Qozukürpeç, taynıñ artından çapa-çapa kele de, bağçağa kire. Bayansluvnıñ yanına kelgende:

Altı ay baqtım qoyuñnı, bikeç,
İç körmedim boyuñnı, bikeç.
Altı ay, on kün degende, bikeç,
Kördim, tayım kelgende, bikeç, – dey.

Bundan soñ, Bayansluv Qozukürpeçten:
– Siz kimsiñiz ya? – dep soray.
Qozukürpeç külümsirey de:
– Sorap turmağa acet yoq, – dep, cevap bere.
Şu yerde qalpağını çıqarıp, Bayansluvğa mañlayındaki aynen yıldıznı köstere. Şay etip, eki asret biri-birinen tapışalar.
Qız Qozukürpeçnen sözleşe ve oña:
– Menim anamnen babam bir aylıq musafirlikke ketecekler, o vaqıt men saña haber eterim, sen kelirsiñ, – dey.
Qozukürpeç qotur tayını alıp, yılqısına qayta. Künlerden bir kün Edil bay musafirlikke kete. Qozukürpeç Edil baynıñ ketken haberini alğanınen, Bayansluvğa kele. Asret asretine qavuşalar. Qozukürpeçnen Bayansluv, Edil bay kelgenge qadar bir yerde oturalar.
Qız Qozukürpeçke:
– Sen babamnıñ kelecek yoluna çıqarsıñ, saqın bir yaqqa baqma pek, sezgek olıp tur, olar seni tanırlar, – dey.
Qozukürpeç yılqısını alıp, çölge çıqa. Qıznıñ babası kelecek yolğa köz taşlay. Tayağına tayanıp, Edil baynıñ qaytuvına azırlana. Edil bay keleyatqanda, tarqaşmasınlar dep, dağılğan yılqılarnı qaytarıp, bir yerge cıya. Bu vaqıtta Edil baynen apayı şu yerden keçip keteler.
Edil baynıñ apayı Qozukürpeçke pek diqqatnen baqa, onıñ kim ekenini mañlayındaki aynen yıldızdan tanıy.
Edil baynıñ apayı köyge kelgende:
– Sen yılqıcıñnıñ kim ekenini tanıdıñmı? – dep aqayından soray.
Edil bay:
– Tanımadım, – dep cevap qaytara.
Apayı:
– Tanımağanıñ ne, yılqıcıñ, Qozukürpeç, – dey.
Şu arada köyden bir atlını yollap, Qozukürpeçni aldıralar. Bay onıñ yanından keçkende, oña el qavuştırıp turmağanı içün, Qozukürpeçni cezalamaq, öldürtecek ola.
Bayansluvnıñ pek dülber bir düldüli bar eken. Aslında bu düldül başqa adamlarğa çirkin bir qoturtay olıp körüne eken. Avan yel eskende, çölden qaçıp kelgen qoturtay da bu düldül eken. Qız özüni Qozukürpeçni tanımağan, bilmegen bir kişi kibi köstere. Babasına kele de:
– Biz onı öldürgen soñ, çekiştirip öldüreyik, – dey.
Babası:
– Yahşı, qızım, onı nasıl etip çekiştireyik, ya? – dey.
Qız:
– Onı eñ azaplı çekiştirüv – at çaptırıp, cenk yaptırıp baquvda olur, biz bütün yerlerden at çapqan yaşlarnı cıyayıq, – dey.
Bay, Qozukürpeçke at çaptırıp baqmaq içün, bütün yerlerden noğay yaşlarını çağırta. Yaşlar atqa atlanıp keleler. Bay olarğa aş-suv sala. Yılqıcı yaşnıñ aqiqaten, Qozukürpeç olğanına-olmağanına soñuna qadar qaniy olmaq içün, kelgen yaşlarnı yırlatıp baqayım, kimde Bayansluvnıñ adını yırğa qoşıp yırlasa, o Qozukürpeçtir, dey. Yaşlarğa yırlamaqlarını teklif ete. Er kes yırlay, lâkin iç birevi yırına Bayansluvnıñ adını qoşmay.
Qoşuğa ketecek atlarnıñ episi, yaşlar cıyılğan evniñ aldında bağlı tura ekenler. Bayansluv kele de, atlarnıñ egerlerindeki tapqırlarını birer-birer kesip çıqa. Onıñ keskin bir pekisi bar eken.
Yırlamaq sırası yılqıcı yaşqa – Qozukürpeçke kele. O yırlağanınen, öz yırına Bayansluvnıñ adını qoşa. Bay bunı eşitkeninen: “Toqta, yırlama”, – dey, yaş yırlay.
Bay açuvlanıp:
– Tut da atıñız, başını cellât etiñiz, – dey. Yaş çapıp çıqa da, qotur tayğa mine. Kelgen yaşlar, Qozukürpeçniñ artından quvmağa isteyler, amma atlarına minalmaylar. Bay cenkke azırlanğan askerlerine emir etip:
– Tez yılqıcı yaşnı tutuñız, – dey. Bu askerlerniñ, atları üstündeki egerleriniñ de tapqırları kesilip qoyulğan eken.

Bunı da Bayansluv yapqan. Askerler de, noğay yaşları kibi yıqılıp, yıqılıp qalğanlar.

Şay etip, Qozukürpeç olardan qaçıp qurtula, lâkin Qozukürpeç Bayansluvnen iç de haberleşip olamay. Olarnıñ arasında söz qatnatqan bir torğay ola. Bu torğay eki arada söz qatnatıp yüre.

Künlerden bir kün bu torğay yağmurğa tutula, qanatlarını suvlandıra. Edil baynıñ yanında bir hınzırnıñ birisi şu ğarip torğaynı tuta da, torğaydan:

– Sende bir iş bar, sen mında ne işlep yüresiñ? – dep soray.

Torğay öz sırını oña aytmay. Bu hınzır, torğaynıñ qanatlarını yulqa. Torğay öz sırını kene de aytmay. Soñ, hınzır öz işini toqtatmay, oña demir maşa qızdırıp basa.

Bundan soñ torğay çare tapalmay. Qozukürpeçniñ qayda olğanını ayta. Hınzır da bunı Edil bayğa barıp ayta. Qozukürpeçniñ qayda ekenini eşitken Edil bay, askerlerine:

– Kim de Qozukürpeçniñ başını kesip alıp kelse, oña öz qızımnı beririm, – dey.

Edil baynıñ bu haberini eşitken asker başı meydanğa çıqa da:

– Qozukürpeçniñ başını men alıp kelirim, – dey.

O, torğaynı öz yanına alıp kete. Torğay oña:

– Mına o yerde, mına bu yerde, – dep onı aldatıp alıp tura. Torğaynıñ başı aylana, çare tapalmay, asker başına Qozukürpeçniñ üstüne alıp bara. Qozukürpeç de yedinci kününi yuqlap yatqanda, asker onıñ başını kesip ala da, Edil baynıñ yanına qaytıp kele. Qozukürpeçniñ başı babasına ketirilgeni körgeninen Bayansluv şaşa-şaşmalay, ne yapacağını bilmey.

Babasına bara da:

– Babam, Qozukürpeçni biz öldürdik, cenazesini de biz cıymaq kerekmiz, – dey.

Babası buña razı ola.

Qozukürpeçni cıymağa keteler. Ketkende, Bayansluv ve arabacıdan ğayrı, yanlarına asker başını da alalar.

Yolda quyunıñ yanına barğanda, qız:

– Men suvsadım, – dey.

Asker başı:

– Suvsasañ, suvsağandırsıñ, lâkin bizde ne qopqa, ne de sıcım bar, suv içmekniñ çaresi yoq, – dey.

Qız oña:

– Sen menim erim olmağa isteseñ, quyuğa tüş de, maña qalpağıññen suv alıp ber, men qalpağıññı telbevnen çekip alırım, – dey.

Asker başı buña razı olıp, quyuğa tüşe. Qız suvnı çekip çıqara, telbevni qaytarıp quyuğa taşlay da, öz yoluna kete. Asker başı quyuda qala. Qısqası, qız Qozukürpeçniñ ölgen yerine bara, şu yerde arabacısına yan-yanaşa eki qabir qazdıra, özüniñ eki tilli pekisini çıqara da, keskin bir tilini özüniñ köksüne qaday ve öle. Arabacı, qabirlerniñ üstüni örtip, artına aylanıp qayta. Şay etip, eki asret yanaşa qabirde yatıp qalalar.

Künlerden bir kün, Edil baynıñ çobanı qoylarını çöldeki quyudan suvarmaq içün, quyu başına kele. Quyuğa qopqasını uzata. Bu arada, quyu tübünde, nasıldır bir insan davuşı eşitile. Qopqanı çeke, qopqanen birge quyu tübünden Qozukürpeçni öldürgen, asker başı çıqa. Çoban bunı tanıy. Şu yerde:

– Qozukürpeçnen Bayansluvnıñ başına yettiñ de, özüñ daa ölmey yüresiñmi? – dey de, onıñ başına bir ırğaq yandıra. Asker başınıñ miyi saçrap kete de, Qozukürpeçnen Bayansluvnıñ qabirleri arasına barıp tüşe. Azmı, çoqmı vaqıt keçe, qabirlerniñ üstünden gül terekler ösip çıqa. Asker başınıñ miyi tüşken yerden, bir itburun ösip çıqa. Gül terekler gül açalar. Olar daima biri-birlerine qavuşmağa isteyler. İtburun ise, olarnı biri-birlerine qavuştırmay.

Gül terekler alâ bugün ösip, güller açıp tura ekenler.

Bu qabirlerniñ yanından ötken-keçkenler itburunnı daima kesip, güllerni de qoqlap kete ekenler.